

zet; Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka; Tele van, mint a bécsi bolt; Akkor a szája, mint a bécsi kapu; Olyan, mint a fancsali feszület; Baján van (= bajban van); Sohasem volt Szerencsen (= nem kedvez neki a szerencse); Munkácson jár vki (= elment munkára)/szójátékon alapuló szólások/

III. Egyéb eredetű szólások

Úgy néz ki, mint a Himnuszban a balsors /irodalmi mű címe/ Belelépett a Csákó /tehénnev/ = olyan ételre mondják, amelytől nem sajnálták a tejet, a tejfelt vagy a vaját; Olyan nehéz, mint a Göncölszekér /csillagzat neve/.

Amint a felsorolt példák illusztrálják, a tulajdonneveket tartalmazó szólások és közmondások fokozottan nemzeti ízűek, s csak ritkán lehet megtalálni a frazeológiai megfelelőjüket más nyelvekben, ami kétség kívül megnehezíti a fordítók amúgy sem könnyű munkáját. /Nem egy nap épült Eger vára = Moszkva nye szrázu sztroilas /orosz/. Fordítástechnikai szempontból tehát a tulajdonnevek éppolyan reáliák, mint a „csárdás”, „gulyás”, „forint” stb. szavaink.

MAYER KLÁRA-IRÉN

VITA

EGY „MÉRGES” TANULMÁNY

Bonyhád város helynévgyűjtésében a Tolna megye földrajzi nevei /továbbiakban TmFN/ értékes munka 348. lapján a következőket olvashatjuk: „Ugyancsak Pesty említ 1733-ból egy Mérqes folyót, amelyre sem későbbi adatot, sem népi nevet nem találunk.”.

A gyűjtő, majd az ellenőrzők figyelmét nem keltette fel az, hogy 77/412 illetőleg 413 t. alatt „Mérges-híd illetőleg Mérges-híd-dűllő élőnyelvi és [1850--1860 körüli] Mérgeshíd dűllőnév kerül elő.

WEIDLEIN JÁNOS -- aki igen értékes élő és történeti helynévanyagot gyűjtött és közölt Tolna megyéből, tett kísérletet a kérdés megoldására. „A dűllőnévkutatás történeti vonatkozásai” c. dolgozatában /Száz. LXIX [1935.], 668/ így ír: „A bonyhádi jegyző, aki adatait a bonyhádi Perczel-levéltárból merítette, a Pestynek 1864-ben küldött tudósításában azt írja ugyan, hogy „egy 1733-ból való okmány a szerdahelyi vonalon /azaz Bonyhádtól északra/ egy Mérges nevű folyót említ, de ennek már medrét sem ismerik”. Ez az állítás azonban tévedesen alapszik.

Bonyhádtól északra ma csak egy folyócska folyik, az ún. Határárok [1883--1890: Határ-árok GönczyAtl. — szögletes zárójelben a szerző kiegészítései.], amelyet az első katonai felvételek [1782--84] Szentgáler Wasser-nak, feljebb pedig Wildwasser-nak neveznek. Hogy ez a Wildwasser név a Mérges-nek német fordítása [helyesen KNIEZSA ISTVÁNTól tüzetesen kidolgozott, azonos természeti tulajdonság megfigyelésén alapuló, párhuzamos helynévadási], az csak valószínű, de hogy maga a Határárok azonos a régi Mérges-sel, azt kétségtelenné teszi a folyócska völgyében fekvő Mérges-híd nevű dűllő, amely név bizonyítja azt is, hogy nem folyó eltűnéséről, hanem csupán egy folyó nevének megváltoztatásáról van szó. A Határárok, illetőleg Hottergraben név 1762-ből származhatik, mikor a parasztok Kakasd és Zomba határán széles árkot ástak, hogy az akkor hatalmas mocsarat alkotó vadvizet megzabolázzák /MNM. Dőry cs. levéltárából.].

A kérdés tisztázásához tartozik, hogy Baranya és Tolna megye között a határ alaposan megváltozott a török kiűzése után, mégpedig Baranya javára /vö. HOLUB JOZSEF, Adatok a Baranya és Tolna megye közt folyt határper történetéhez 1695--1720. Kny. a Janus Pannonius Múzeum 1959. évi évkönyvéből/.

Így az ún. Völgység közigazgatási egysége megszűnt. Nyugati felső része Baranyához került /a volt Hegyháti járás/, a Sárvízhez csatlakozó keleti része maradt Tolnában. E megyének csak Máza és Váralja községeket sikerült megmenteni, egy /hamis/ II. Endrének Mázáról szóló adománylevelében foglalt határjárás nyomán /HOLUB i.m. 160/.

A vízfolyás -- legismertebb nevén Völgységi patak -- több ágából áll össze. Végső -- fő vizének -- forrását a Mecsek hegységben Zobákpusztá alatt északra kereshetjük. A vízben -- egykor -- gazdag vízfolyás Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szász-/vár/, Császtá, Máza, Váralja, Kismányok, Nagymányok, Mecsek-nádasd után Cikó területének érintése után lép végleg Tolna megye területére Bonyhádnál.

Itt keltette föl a bevezetésként említett adat az érdeklődésemet. Ugyanis első adatom 1325-ből van: „riv. Mergespoto-ka ... qui cadit in ... rivul. Boldapataka ... /AO. II, 181--2/. Bolda /~ Bolta/ helységet a mai Kárász területén Bóda, Bódai kút nevében őrizte meg a nép /REUTER, Kárász helynevei. Mnyj. VII, 107--8/, CSÁNKI Köblény és Kárász vidékére teszi /CS. III, 419/.

A Mérges pataka e vízrendszerben kétségtelenül összefügg a Bonyhádnál 1733-ban felbukkanó Mérges folyó nevével, és a ma is élő Mérges-híd illetőleg Mérges-híd-düllő élőnyelvi helynevekkel.

TmFN /Bp., 1981/ igen értékes összehasonlító anyagot tartalmaz s több tanulsággal is szolgál. A szóbanforgó Mérges /~ Völgységi patak/ a következő neveken fordul elő: Mázán sajátos nevét nem jegyezték föl, Váralja 81/42: Vaskapu-patak [egészen lokális megnevezés lehet], Nagymányok 79/21: Völgységi patak ~ Najékráv, Cikó 84/27: Völgységi-árok ~ Határárok ~ Sárkróp /a német mutató Schargrabennek értelmezi/, Bonyhád 77/541, 77/28, 45: Határárok ~ Hutékrókv > Fistájh > Árok ~ Patak ~ Malompatak ~ Malomárok ~ Mocskos-patak ~ Páh.

Mielőtt Kakasd határába lépnénk, itt talán meg kellene állnunk. Ugyanis a 77/45 nevet „Valamikor malmokat hajtott, majd eliszaposodott, 1960 körül betemették.” megjegyzéssel látták el.

Ugyanakkor Bonyhád kinagyított belsősegi térképén 77/276 t. alatt: Malompatak ~ Mocskos-patak ~ Malomárok ~ Patak ~ Árok ~ Páh neveket jegyezték fel „Patakmeder” közléssel. Nyilvánvalóan tévedés történt. Ugyanis az általunk tárgyalt Mérges ~ Völgységi patak a 77/541 > 77/28, 45 t. számokkal jelzettel azonos. Az ideírt -- malomárokra vonatkozó megjegyzés téves. E vízfolyáson Bonyhád és Kakasd területén malom n e m volt. Így a Malompatak ~ Malomárok megnevezések n e m e vízfolyásra vonatkoznak.

Ezzel szemben a 77/276 t. számmal jelzett vízfolyás /beleértve 77/13-at is/: kiépített malomárok; rajta a következő malmokkal /északról délnek/: 77/308: Nájmil [1884] 924: Neu Mühle -- ez évszám alatt közöltek a 75000-es felvétel 5461-es szelvényéről valók], 77/318: Orbán-malom ~ Árvánözémil [1884/924: Orbanus Mühle], 77/356: Róka-malom ~ Fukszmil > [1884/924: Birkenstock Mühle], 77/374: Jung-malom ~ Sultéjsz-malom ~ Rótmil [1884/924: Roth Mühle], 77/375: Békkér-malom ~ Békkérszmil, 77/416: Fröhlich-malom ~ Susztermil [1884/924: Schuster Mühle], 77/10: Réder-malom ~ Réterszmil, 77/13: Vízmű ~ Kálsvém ~ Kajlsz'svém /a német mutatóban Gaulschwemme/. A malmokkal megrakott malomárok a Mérges ~ Völgységi patak-ból kiágazóan épült, majd Szerdahelytől keletre abba tért vissza.

Tovább folytatva a Mérges ~ Völgységi patak útját, az így alakul: Kakasd 72/85, 104: Völgységi-patak ~ Határ-árok Kíszkrábé ~ Kíszkróbé [közben zombai területen is fut, ennek nevét nem jegyezték föl].

Még egy malomárok indult -- az előbb említett malomárok betorkolásával szemben /Szerdahelytől keletre/, ez a TmFN 72/105/: Buktató ~ Zsilip ~ Slízé -- A Határ-árok-ból a Malom-árokba átfolyó víz zsilipje.

WEIDLEIN JÁNOS azonosítása a Határ-árok-kal tehát helyes [1883--890: Határ árok GönczyAtl., 1884/924: Hotter Graben]. Talán csak azzal kell kiegészíteni, hogy a vízfolyás Bonyhád - Kakasd határát alkotja kb. 3 km hosszban, majd Zomba - Kakasd határán fut kb. 4 km-en. Innen a helyi Határ-árok elnevezés. Később megközelíti Pusztaszentgált, honnan az 1782--84. évi Szentgáler Wasser elnevezés származik.

WEIDLEIN szerint e Határárok ~ Hottergraben 1762-ben készült, kifejezetten vízrendezési célból. Ez lehetséges, de később is kellett folytatni a szabályozást, mert a József-féle felvétel és az 1884. évi 75000-es térkép csak megközelítően azonos vonalon futtatja a Völgységi patakot.

Ellenben a József-féle felvétel 1783-ban Coll. XI - Sect. 30 szelvényén „Welsiker Wasser” néven jelzik a Völgységi patakot, a nevet közvetlenül Kárász községnél kezdve, s Nagymányok alatt befejezve. Tehát már 1783-ban is a Kárászról futó vizet tekintették a főfolyásnak, s ez a Mérges patak azonosítását a Mérges folyó illetőleg Mérges-híd nevekkal bizonyossá teszi.

1783-ban Bonyhád területén a térkép a következő malmokat jelzi /északról délnek/: Urbans M.[ühle] ma Orbán malom, Fuchs M.[ühle] ma Róka-malom, Bergstocks M.[ühle] az 1884/924-es rész. felvételen: Birkenstock M.[ühle], Rothe M.[ühle] ma Rótmál, Schuster M.[ühle] ma is az; már Cikó területén találjuk a Wald M.[ühle]-t, melyet ma is ismernek e néven. Nyugatról a bonyhádi Malomárokhoz csatlakozó vízfolyáson 1783-ban megjelenik a Fitzko M.[ühle], melyet ma is Fickó-malom néven ismernek.

Az azonosítás bizonyossá tételére fentiek elegendők. Soraimmal nem is óhajtottam mást elérni, mint arra a megfigyelésre rámutatni, hogy még nagyobb vízfolyás is nevét veszti, ha vízfolyás-területén tetemes lakosságcsere történik, illetőleg ha szabályozás útján új "feladat"-ot kap, Határárokká válik.

SZABÓ T. ATTILÁval egyidőben ismerte fel WEIDLEIN JÁNOS a történeti helynévgyűjtés fontosságát /kézirati térképek/. Eredményeinek felhasználására kiváló alkalom lett volna e nagyszerű kiadvány, nagyban elősegítette volna a "Német mutató" teljességét /pl. a történeti nevek területén/, másrészt WEIDLEIN és jelen gyűjtés német dialektológiai névfeljegyzéseinek különbségét feloldhatta volna. Harmadízben pedig elhárította volna annak az észrevételnek lehetőségét, hogy a szorgalmasan közzétevő munkásságát nem ismeri, esetleg figyelmen kívül hagyja.

REUTER CAMILLO